

Antano Vaičiulaičio novelės „Vidudienis kaimo smuklėj“ lokacija

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: lokacija, veikėjas, laikas, erdvė, siejimas, stiliaus figūra, epitetas, palyginimas, personifikacija.

Ivadas

Kalbinių kūrinių klasifikavimas lingvistams nuo seniausių laikų buvo vienas iš svarbiausių mokslinių interesų. Atsižvelgiant į teksto, kuris yra labai įvairialypis, ypatybes, skiriama pačių įvairiausių tekstų tipų (apie tekstų ypatumus, tipologiją žr. В а л г и н а 1998¹; Ф и л и п п о в 2003, 183–230). Lietuvių kalbotyroje dažniausiai minimi trys tekstų tipai: pasakojimas, aprašymas, samprotavimas (žr. V a s k e l i e n Ė 2007, 49–58). Pasakojimuose paprastai būna dvi ašys – veiksmi, įvykių grandinė ir juos atliekantys *veikėjai* (žr. N a u c k ū n a i t ė 2002, 82). Pasakojamojo pobūdžio kūrinių pagrindas yra *laikas*. Literatūroje laiko modeliavimo ypatumai yra tarsi nulemti šios meno rūšies specifikos – tradiciškai literatūra ir būna analizuojama kaip *laikinis* menas (*искусство временное*, žr. Н и к о л и н а 2003, 212). „Vaizduojamasis pasaulis egzistuoja laike ir erdvėje“ (R a m o n a i t ė 1999, 32), todėl pasakojimas yra neatsiejamas ir nuo dar vienos – *erdvės* – kategorijos. Visi trys komponentai – asmenys, laikas, erdvė – kartais įvardijami vienu *lokacijos* terminu (S i r t a u t a s 2001, 57–63; apie erdvės, laiko, veikėjų sampratą, rūšis, klasifikavimą etc. žr. L L E; V a s k e l i e n Ė 2007, 74–79; Б а б е н к о 2004, 95–254; Н и к о л и н а 2003, 121–165; apie meninių ir nemeninių tekstų laiko ir erdvės kategorijų specifiką žr. В а л г и н а 1998²).

Iškilaus XX a. prozininko Antano Vaičiulaičio kūryba yra analizuota labai įvairiais aspektais. Daugelis tyrinėtojų pabrėžia, kad esminiai šio rašytojo kūrybos ypatumai yra estetiškumas, stiliaus tobulumas, skaidrumas, meninio pasaulio universalumas, rašyta apie Vaičiulaičio kūrinių teologinius aspektus ir meilės tematiką, tradiciškumo ir novatoriškumo dermę, aptarinėta Vaičiulaičio suformuluota *magiškojo realizmo* koncepcija etc. (žr. *Būties harmonijos ilgesys*, toliau – BHI). Ne vienas tyrėjas yra atkreipęs dėmesį ir į rašytojo kalbos ypatumus: „Vaičiulaičio

¹ Кныgos 14 skyrius «Типы и разновидности текстов».

² Кныgos 18 skyrius «Категории времени и пространства в художественном и нехудожественном тексте».

stiliaus diapazonan įeina sakinio grakštukas³, žodžių estetika, veiksmažodžių gausumas ir įvairumas, epitetų spalvingumas ir dialogų bei replikų elegancija, dažnai pajvairinama šviesaus humoro ar gudriai mestos ironijos. Jo pasakojimas ramus, lėtas, pasakytume epinis, be šuolių ir peripetijų. Bet jame nesijaučia stagnacijos“ (B r a z d ž i o n i s, ten žr. daugiau įvairių Vaičiulaičio kūrybos tyrinėtojų išvalgų; dar plg. B a r a u s k a i t ė 2001, 46–62; K e l e r t i e n ė 2006, 117–123). Nerin-ga Klišienė, iškėlusį tikslą atskleisti, kaip šio rašytojo kūrinuose žaidimas tampa meninio „mąstymo“ kategorija, apibendrina: „Viena iš gelminių A. Vaičiulaičio kūrybos srovių – žaidimo ir žaismės estetika, atsiverianti visais aspektais: kalba, pasakotojo pozicija, vaizdavimo būdu, žmogaus vertinimu. Jis neieško tamsių ir komplikuo-tų vaizduojamų veikėjų charakterio bruožų, neretai pasitelkiamų konfliktinei situacijai atskleisti. A. Vaičiulaičio gebėjimas nesustoti ties viena situa-cija, ties vienu charakteriu lemia žaismės galimybę. Geranoris, švelnus pasaulio suvokimas leidžia ne pereiti į ironiją, bet žaisti“ (Klišienė).

Šio tyrimo objektu pasirinkta alokacijos aspektu netyrinėta Antano Vaičiu-laičio novelė „Vidudienis kaimo smuklėj“ (*Pasakojimai. Rinktinės novelės*, Venta, 1955, 16–26). Straipsnio *tikslas* – kūrinių išanalizuoti lokacijos aspektu: aptarti, kokiomis kalbos priemonėmis kuriami veikėjų paveikslai, kaip vaizduojamas lai-kas ir erdvė, kokiomis leksinėmis priemonėmis siejamas tekstas. Darbe taikyti ana-lizės ir interpretacinis *metodai*. Analizei iš novelės išrinkti 32 teksto fragmentai.

Veikėjai. Antano Vaičiulaičio novelė „Vidudienis kaimo smuklėj“ yra realis-tinis pasakojimas. Šiame kūrinyje pavaizduoti trys tikroviški veikėjai: smuklės šeimininkas ir „du maldininkai: epikūriškas Severinas Šendriškis ir abstrahuotas asketas – vienuolis“ (*BHI* 24). Iš novelėje pavartotų veikėjų įvardijimų sudarytos trys nominacinės eilės.

1. Kūrinyje pavaizduotas smuklės šeimininkas įvardijamas tokiais leksikos vienetais: *šeimininkas (smuklės) – (gaidžio) ponas – žmogus – jis – anas*. Tekste pramaišiu vartojami siejimo funkciją atliekantys vardažodinės ypatybės turėtojo pavadinimas *šeimininkas*, hiperonimas – pats bendriausias maštančios būtybės pa-vadinimas – *žmogus* (taip į jį kreipiasi veikėjas Severinas), asmeninis įvardis *jis*, parodomasis įvardis *anas* (– *Kuo galiu pasitarnauti? – iš lauko atsiliepė anas*. (18)⁴), kartą smuklės šeimininkas vadinamas gaudomo gaidžio *ponu: paskutinius žodžius šeimininkas skyrė <...> gaidžiui, kuris <...> buvo pragydes savo pražūčiai. Jo ponas viena ranka susiėmė barzdą <...> ir sėlino prie giesmininko...* (19–20). Kadangi šis veikėjas nevardinamas asmenvardžiu, galima sakyti, kad novelėje pavaizduotas svečius pasitinkantis, aptarnaujantis ir išlydintis asmuo galėtų būti bet kuris vaizduojamo laikmečio smuklės savininkas. Skiriamasis šeimininko bruožas – barzda. Ji tekste apibūdinama sudėtiniu dalyviniu epitetu *ligi juosmens nusidriekusi* ir palyginimu⁵ *kaip smala juoda: Saulėje kaitinasi šeimininkas ir tin-*

³ Manyčiau, kad omenyje turimas žodis *grakštumas* (korektūros klaida).

⁴ Prie novelės pavyzdžių nurodytas tik knygos puslapis, o akcentuojamas žodis, žodžių junginys etc. straipsnio autorės išretinamas.

⁵ Apie epitetų ir palyginimų rūšis, raišką, funkcijas etc. žr. R a m o n a i t ė 2010, 48–90; dar plg. Ž u p e r k a 1997, 58–61.

giai glostė savo barzdą, ligi juosmens nusidriekusią ir kaip smala juodą. (16). Novelėje pavaizduotas smuklės šeimininkas yra tipiškas savo amatą išmanantis žmogus, mokantis girti siūlomas paslaugas: karštą vasaros dieną keliautojai gundomi maistu (daiktavardis *stalas* pavartotas dabartinėje kalboje retesne reikšme ‘valgis, maistas, maitinimas’ (*Lietuvių kalbos žodynas*, toliau – *LKŽ*), gėrimu (sakinyje pavartota metonimija *pilnas ąsotis*) ir pavėsiu: – *Malonėkit užsukti. Čia diena ir naktį jūsų laukia geras stalas, pilnas ąsotis ir pavėsis.* (16); – *Mano namuose visko pilna. Nebent gulbės pieno trūksta.* (18) – pastarajame sakinyje pavartotas frazeologizmas *gulbės pieno trūksta*, turintis reikšmę ‘visko pertekęs’ *FŽ* 228. Realybė yra visai kitokia, nes, prašomas vyno, tetervinų, vaisiais iškimšto paršelio ar bent dviejų vištų, smuklės šeimininkas atsako, kad tokių gėrybių keliautojai negali tikėtis: – *<...> nors šitie sienojai labai seni, bet vyno jie nė regėte neregėjo.* (19). Kai net vištų negavę (– *Ak, paskutinę vakar vanagas nunešė. Kokia višta buvo!.. Vieni taukai...*) (19) smuklės svečiai išgirsta giedantį gaidį, šeimininkas dedasi esąs nenuovokus, apsimetinėja: – *Juk prašėte vištų. Tariau, kad gaidžių nemėgstat. / – Man jo lyg gailėtų: jau dešimti metai jis atstoja laikrodį.* (19). (Pastarajame sakinyje pavartotos dabartinei lietuvių kalbai neįprastos konstrukcijos su tariamosios nuosakos veiksmažodžiu *man jo gailėtų* atitikmuo, gramatinis (morfologinis ir sintaksinis) sinonimas dabartinėje kalboje būtų konstrukcija *man jo būtų gaila*.) Itin ryškus veikėjo (smuklės šeimininko) bruožas yra jo turtinga, vaizdinga kalba – vienokia pykstant ir visai kitokia kalbantis su svečiais. Pavyzdžiui, kai vaizduojamas gaidį gaudantis piktas šeimininkas, vartojama keiksmų (*plynios neštų*, žr. *LKŽ*), menkinamos reikšmės žodžių (*avidausa* menk. ‘vėpla, žioplys’ *LKŽ*), bendrinei kalbai neteiktini daiktavardžiai (*bestija* menk. ‘nenaudėlis, bjaurybė’, *padla* ‘bjaurybė, nenaudėlis’ *LKŽ*), frazeologizmų (*papūsk į uodegą* ‘nieko nepadarysi, nepakeisi padėties, taip ir bus’ *FŽ* 769): – *O, velnių pripuėtęs bjaurybė! – niršo šeimininkas. – Aštiš, aitvare. Aštiš, padla! Ar tave perkūnas nešė ten, ar kokios plynios! Avidausa, asile⁶, tu manai – didelis daiktas, jei tave noriu pjauti. Ne tiek ir dar ne tokių gaidžių esu nudaigojęs, o jie taip nekvailiojo... Gal gerumu prisiprašysiu... Pučiukas, pučiukas, put, put, put! Žiūrėk, neprisileidžia artyn, bestija! <...> – Dabar galiu jam į uodegą papūsti, – atsiduso šeimininkas. – Be vakaro jis [gaidys – J. V.] negriš.* (20). O kai vaizduojamas norintis įsiteikti svečiams – potencialiems pinigų mokėtojams – šeimininkas, parenkamos ir tinkamiausios kalbos priemonės. Smuklės savininkas žino, kokiais žodžiais pagirti savo siūlomą valgį (kumpį, skilandį, dešras, lašinius): – *Gal malonėtumėte kumpio, skilandžio, puikiausio skilandžio, su čisnakiniais iškimšto... O gal dešrų, riebių, taukais varvančių dešrų... Tik pamanius apie jas, seilė bėga... Paskui žalių lašinių su pipirais...* (21). Algio Kalėdos teigimu, gebėdamas išsaugoti „tiesiog holistinį visumos pojūtį, rašytojas kreipia adresato regą, kitas jusles į, sakytum, mažmožiškas, bet labai prasmingas detales“ (*BHI* 8). Tai ryšku ir analizuojamoje Vaičiulaičio novelėje, kurioje apibūdinamam dalykui taikliai parinktais būdvardiniais (*puikiausias skilan-*

⁶ Paprastai *asilu* (prk. ‘apie kvailą žmogų’ *LKŽ*) menkinamai vadinamas žmogus, o novelėje taip kreipiamasi į gaidį.

dis, riebios dešros), sudėtiniais dalyviniais (*taukais varvančios dešros, su čisnakiniais iškimštas skilandis*), prielinksninėmis konstrukcijomis išreikštais (*lašiniai su pipirais*) epitetais, akcentavimą paryškinančiu grynuoju kartojimu (*skilandis, dešros*), regimųjų ir uodžiamųjų detalių derme stiprinamas kuriamas vaizdas.

Apibendrinant galima pasakyti, kad smuklės šeimininkas novelėje pavaizduotas kaip apšukrus (šiandienos žodžiais tariant) verslininkas, kurio tikslas – patraukti siūloma paslauga žmones ir gauti už tai atlygį. Ir tai šiam veikėjui pavyksta: iš svečio (Severino) gavęs muštinių (*muštinis* ‘senovinis sidabrinis ar auksinis pinigais’ LKŽ), smuklės šeimininkas *atsidėdo laukti naujų svečių*. (25).

2. *Severinas Šendriškis* – *žmogus* – *keleivis* – *maloningasis ponas* – *įėjusysis* – *jis* – tai bene ryškiausio novelės „Vidudienis kaimo smuklėj“ veikėjo nominacijos vienetai. Jis – vienintelis novelėje vaizduojamas veikėjas, vadinamas asmenvardžiu (*Severinas Šendriškis*); tam pačiam asmeniui įvardyti tekste vartojamas hiperonimas *žmogus*, pagal kūrinyje vaizduojamą veiklą (keliaujama į Vilnių, prie Aušros vartų) jis vadinamas *keleiviu*, ir šeimininkas, ir smuklėje sutiktas vienuolis į jį kartais kreipiasi įvardžiutinio būdvardžio ir daiktavardžio junginiu *maloningasis pone*, vieną kartą veikėjas yra pavadintas veikiamuoju būtojo kartinio laiko įvardžiutiniu vyriškosios giminės dalyviu *įėjusysis*, o šiuos visus nominacinę funkciją turinčius žodžius tekste neretai atstoja asmeninis įvardis *jis*. Visi kontekstiniais sinonimais laikytini teksto siejimo funkciją atliekantys leksikos vienetai vartojami pramaišiu: kartais veikėjas įvardijamas tik vardu, kartais – vardu ir pavarde, asmenvardžius keičia bendriniai daiktavardžiai, o juos – įvardis ir pan. Pavyzdžiui, novelės pradžioje (pirmose trijose pastraipose) paminimas neindividualizuotas asmens pavadinimas *žmogus*, kituose sakiniuose šis daiktavardis keičiamas įvardžiu *jis*, paskui vartojamas asmens pavadinimas *keleivis*, o paskutiniame sakinyje siejama veiksnio elipse⁷ – iš konteksto aišku, kad kalbama apie tą patį veikėją: *Per girią keliavo žmogus. Jis avėjo <...>. / – Argi jau nė gyvos dvasios nesutiksiu? – atsiduso jis. <...> / Keleivis pajudrėjo. Netrukus pasiekė skynimą su kaimu...* (16). Toliau tekste aptariamasis veikėjas įvardijamas pagal atliekamą veiksmą – kviečiamas įeina į smuklę, todėl ir pavadinamas dalyviu *įėjusysis*. Ir smuklės šeimininkui, ir viduje sėdinčiam vienuoliui šis novelės veikėjas prisistato asmenvardžiu: *Įėjusysis šūktelėjo: – <...> galiu prisipažinti, kad esu Severinas Šendriškis...* (17). Tyrėjų teigimu, grožiniuose kūriniuose vartojami tikriniai žodžiai gali būti susiję su konkrečiu denotatu ir visiems skaitytojams reikšti vienintelį objektą (pvz., kai kūrinyje vartojami skaitytojams gerai žinomi asmenvardžiai ir pan.) arba gali būti tarsi nežymimasis artikelis – nurodyti vienintelį referentą, bet jo necharakterizuoti, nekelti jokių asociacijų. Pastaruoju atveju kūrinyje vaizduojamo veikėjo aprašymas, pasakojimas, kas jam nutinka ir pan., užpildo asmenvardžio reikšmės tuštumą (žr. Р е в з и н а 1991, 180; Л у к и н 2005, 44, 46–47). Taigi Vaičiuliaičio novelės veikėjo asmenvardis *Severinas Šendriškis* tik kūrinio pabaigoje skaitytojams yra nebe tuščias ženklas, o semantinį krūvį įgavęs žodžių junginys, tai yra virtęs žymimuoju artikeliu.

⁷ Apie leksines siejimo priemones žr. V a s k e l i e n ė 2007, 94–102.

„Žmogaus aprašymo būdai yra du: portretas ir charakteristika“ (N a u c k ū - n a i t ė 2002, 98). Vaičiulaičio novelėje iš tikslų išvaizdą, būdą apibūdinančių detalių sukuriama labai įdomus ir spalvingas veikėjo paveikslas. Pirmiausia, pasitelkus regimąsias detales, aprašymo sakiniu skaitytojui pateikiamas aptariamojo veikėjo išorės vaizdas iš apačios į viršų: pradedama nuo batų (tekste pavartotas dabartinėje kalboje retai vartojamas daiktavardis *pušnis* (‘batas (ilgu aulu)’ *LKŽ*), po to paminimos geros kokybės (*aksomo*) kelnės, toks pat švarkas ir baigiama nedetalizuotu raudona skepetaitė šluostomo veido (vadinasi, yra karšta) paminėjimu: *Jis avėjo plačiais aulais pušnis, aksomo kelnes, vilkėjo tokį pat švarką ir kas žingsnis raudona skepetaitė šluostėsi veidą.* (16). Šio veikėjo išvaizda atspindi pomėgius, jis savikritiškas ir saviironiškas: *Iš mano stuomens lengva įsitikinti, kad nesu linkęs į vienuolių luomą ir pasninkus.* (18). Smuklėje, į kurią atvykstama pailsėti ir pasistiprinti, valgymas yra vienas iš svarbiausių dalykų, todėl šio semantinio lauko leksikos vienetų, vaizdingų posakių ir pan. šioje novelėje itin gausu. Pavyzdžiui, kad valgis yra vienas iš aptariamam veikėjui malonumą teikiančių dalykų, ryškėja ne tik iš pasakotojo kalbos (<...> *Severinas valgė daug ir smarkiai, net ausys linko. Midų gėrė stiklą po stiklo.* (23) – čia pavartotas frazeologizmas *ausys linksta*, turintis reikšmę ‘godžiai (ėda, valgo)’ *FŽ* 79), bet ir iš paties veikėjo Severino žodžių (pavyzdžiui, skilandį, dešras, lašinius ir pan. jis vadina perifrāze *Dievo dovana*). Tiesa, smuklės šeimininko ir vaišinamų svečių nuomonė apie tuos pačius valgius nesutampa (prisiminkime, kokiais žodžiais šeimininkas gyrė siūlomą maistą). Tekste pavartoti trinariai palyginimai: lašiniai lyginami su pleške⁸, o dešros – su pintimis (*pintis* ‘tokia medžio atauga, grybas...’ *LKŽ*): – *Bet tie lašiniai kietesni už kanapinę pleškę. Ar ne, šeimininke?* (23), *Bet dešros – kaip pintys. Gali dantis išsisukti, po šimts velnių!* (21–22); pastarajame sakinyje nepasitenkinimas parūškinamas keiksmu *po [šimtas] velnių* (žr. *LKŽ*). Bene ryškiausias šio veikėjo būdo bruožas, labiausiai išryškėjantis iš pašnekesių, dialogų, yra šmaikštumas. Novelėje vaizduojamą veikėją Severiną Šendriškį neabejotinai galima vadinti filosofu, gebančiu apginti, pagrįsti savo nuomonę, kuri neretai iš pradžių atrodo ereziška. Pavyzdžiui, jis vienuoliui (!) sako, kad tarti šėtono vardą nėra nusikalimas, kad tai *dar galutinai nesugedusį atbaido nuo nusidėjimų smagumo.* (22). Tekste pavartotą žodžių junginį *nusidėjimų smagumas* (*nusidėjimas* ‘prasižengimas, nuodėmė’ *LKŽ*, *smagumas* ‘pasitenkinimą teikiantis dalykas’ *LKŽ*) galima laikyti oksimoronu (iš esmės gretinami priešingi dalykai). Vienuolis šį pasakymą „taiso“: – *Žmogau, sakykit – nusidėjimų bjaurumo!* (22), nes visuotinai įprasta manyti, kad nusidėti yra blogai. Bet Severinas moka vienuoliui paaiškinti savo pasirinkto žodžių junginio vartosenos tikslingumą, geba argumentuoti ir apginti savo nuomonę: – *Nors nesimokiau teologijos, bet manau, kad žmonės į nuodėmes nepultų lyg patrake, jei jos būtų bjaurios. Kam reikia bjauraus daikto? Kuris vyras tuokiasi su bjauria moterim, ir kuri moteris laksto paskui bjaurų vyrą? Visi puola prie to, kas smagu, malonu. Todėl reikia sakyti – nuodėmių smagumas.*

⁸ Iš konteksto galima manyti, kad Vaičiulaičio novelėje pavartotas daiktavardis *pleškė* greičiausiai yra *LKŽ* fiksuoto daiktavardžio *plėškė* (‘pakinktai’ *LKŽ*) variantas.

Jei jos būtų bjaurios, tik vieni kvailiai nusidėtų. (22). Štai dar vienas taip pat su krikščionybės postulatu, kad rūpintis reikia dvasia, o ne kūnu, susijęs pavyzdys: Severinas Šendriškis su vienuoliu ginčijasi ir aiškina, kodėl yra gerai mylėti kūną: – *Lyg bloga savo kūną mylėti?/ – Žinoma, jis – mūsų priešas!* [vienuolis – J. V.] / – *Viešpats ir liepė mylėti priešus.* (23). Šmaikštūs kuriamo personažo argumentai išveda iš pusiausvyros tradicinių tiesų besilaikantį vienuolį ir lieka neatremti. Juozas Brazaitis (žr. B r a z d ž i o n i s) yra atkreipęs dėmesį į tai, kad Antano Vaičiulaičio kūriniuose glūdinti idėja neretai būna „nerėkianti, bet gili ir amžina. Jo charakteriai reti, bet įtikiną, nedirbtiniai“, būtent toks ir yra aptartasis novelės personažas.

3. Jau buvo užsiminta apie trečiąją novelės veikėją – tiksliau asmenvardžiu neįvardytą (vadinasi, tai tipizuotas paveikslas) vienuolį, kuriam tekste pavadinti vartojami tokie leksikos vienetai: *vienuolis – Dievo tarnas – asmuo – keleivis – nešėjas – jis – anas*. Nuolatinė veikėjo būklė akcentuojama vartojant bendrinėje kalboje bene vienintelį žinomesnį skaitvardinės kilmės vardažodinės ypatybės pavadinimą *vienuolis* (žr. DLKG 117) ir perifrazę *Dievo tarnas*, kartais šis veikėjas vadinamas bendru pavadinimu *asmuo*, pagal novelėje pavaizduotus atliekamus veiksmus vadinamas *keleiviu* ir priesagos *-ėjas* veikėjo pavadinimu *nešėjas* (*Šendriškis užsėdo ant nešėjo, kuris visai lengvai brido per vandenį.* (25)). Be šių daiktavardinių aptariamo veikėjo įvardijimų, tekste siejimo funkciją atlieka įvardžiai *jis* ir *anas*.

Apie vienuolio išorę novelėje pasakyta labai mažai – užsimenama, kad jis buvo *pusamžis*. Ne iš pasakotojo, o iš pačių veikėjų pašnekusių daug daugiau sužinoma apie jo tipišką, dvasininkų luomui tinkamą būdą: jis skaito (*Už stalo <...> rymojo pusamžis vienuolis su knygomis rankose.* (17)), rūpinasi dvasios, o ne kūno reikalais (prisiminkime ginčus su Severinu), neigiamai vertina jaunus vyrus viliojančias moteris (jos lyginamos su piktosios dvasios pinklėmis, jaunikaičius žudančiu indu ir vėjiniiais gaidžiais): *<...> jas [moteris – J. V.] laikau piktosios dvasios pinklėmis dorai sielai sugauti, indu, žudančiu jaunikaičius, vėjiniiais gaidžiais ant bažnyčios stogo...* (22), bet ir šiuo atveju abstrakčius vienuolio svarstymus pašnekovas Severinas atremia aiškindamas, kad negalima apie ką nors kalbėti neturint praktinės patirties: – *Juk jūs, Dievo tarne, moterų nepažįstat. / – Taip, bet aš apie jas galiu apibendrintai kalbėti.* [vienuolis – J. V.] / – *Maža nauda iš to: moteris įdomi tik pavieniui ir konkrečiai.* (22).

Kartais du novelės veikėjai (Severinas ir vienuolis) įvardijami vienodai – vadinami *keleiviais*, vartojama asmeninio įvardžio *jis* daugiskaita arba dviskaita: *abu keleiviai išėjo pro duris...* (24); *Juodu vėl žengė smiltėtu keliu. Saulei leidžiantis <...> jie išvydo spindinčius Vilniaus bokštus...* (26).

Eugenijaus Žmuidos teigimu, esminiu Antano Vaičiulaičio novelių dalyku galima laikyti tai, kad jose „nėra įtampos tarp pasaulio ir veikėjų, nėra pykčio ir agresijos“ (BHI 114). Iš tiesų, trys novelėje pavaizduoti skirtingos išvaizdos, būdo, luomo ir įsitikinimų veikėjai nėra supriešinami, dar daugiau, jie turi ir bendrų bruožų – pirmausia visi yra savotiškai gudrūs: šeimininkas, norėdamas užsidirbti, giria savo maistą (nors jis, kaip buvo galima suprasti iš valgytojo Severino Šendriškio komen-

tarų, buvo prastas), Severinas, nenorėdamas upelyje sušlapti kojų, sako (tiesą ar ne?), kad negali bristi vandeniu (*Bet nuo drėgmės aš gaunu baisią saugėlą dešinę koją.* (25), vienuolis, sutikęs jį pernešti per vandenį, irgi atsikeršija: vidury upelio įmeta nešamąjį į vandenį paaiškinęs, kad taip daro norėdamas gera – siekdamas, kad Severinas nepraloštų lažybų dėl vienuolių regulos sulaužymo (*Lipkit žemyn: man regula draudžia su savim pinigų nešiotis.* (25). Bet bene didžiausias šiuos veikėjus vienijantis bruožas yra tikėjimas: kilus audrai jie visi pasikliauja Dievo valia (*Severinas, vienuolis ir šeimininkas nespėjo žegnotis sulig kiekvienu žaibu.* (24). Nors vienuolio ir Severino santykis su krikščionyste nėra vienodas (pastarasis labai specifikiškai suvokia kai kuriuos Dievo įsakymus – prisiminkime filosofavimą apie meilę kūnui ir pan.), jie yra išties pamaldūs – abu smuklėje susitinka vykdydami Dievui duotą apžadą aplankyti Aušros vartus: vienuolis – išgelbėjęs vaiką, o Šendriškis – pasveikus dukrai; novelė ir yra baigiama abiejų keleivių malda: *Išgirdę vakarinius varpus, Severinas su vienuoliu nusilenkė ir sukalbėjo Angelas Dievo prieš mūsų tėvų miestą.* (26).

Laikas. Antano Vaičiulaičio novelėje „Vidudienis kaimo smuklėj“ „vyrauja laiko centro pojūtis, pasakojamojo laiko sudabartinimas“ (*BHI* 24): *Kaip vakar, kaip šiandien, taip ir anuomet buvo saulėtas, kaitrus vidudienis. Per girią keliavo žmogus.* (16). Kūrinyje pavaizduotas neilgas laiko tarpas (jis trunka nuo vidudienio iki pavakarių) slenka chronologine tvarka – taip, kaip eina realybėje. Pasakojimas yra pradedamas numanomą metų (*saulėtas, kaitrus*) ir tikslų paros (*vidudienis*) laiką nusakančiu sakiniu. Novelės veiksmas baigiamas netiesiogiai įvardijant tos pačios dienos vakarą – tai galima suprasti iš laiką nusakančių žodžių junginių *saulėi leidžiantis, vakariniai varpai: Juodu žengė smiltėtu keliu. Saulei leidžiantis, nuo kalvos jie išvydo spindinčius Vilniaus bokštus toli slėny. / Išgirdę vakarinius varpus...* (26). Kūrinyje pavaizduoti įvykiai (atėjimas į smuklę, buvimas joje ir išėjimas iš smuklės link Vilniaus) vyksta nuosekliai vienas po kito, vieninteliai ekskursai į praeitį yra vienuolio ir Severino minimi jų gyvenimo konkretūs įvykiai, privertę juos duoti apžadą aplankyti Aušros vartus.

Erdvė. Grožiniuose kūriniuose vaizduojamojo pasaulio erdvė būna konstruojama įvairiai. „Ji gali būti tikroviška ir sąlygiška – fantastinė, mitinė“ (R a m o n a i t ė 1999, 33). Epiniuose pasakojimuose siekiama „sukurti aprašomos tikrovės regimumo, apčiuopiamumo iliuziją“ (Ž u k a s 2001, 132), todėl, pasitelkus regimąsias, girdimąsias, uodžiamąsias, lytėjimo ir kt. detales, kuriamas tikroviškos erdvės vaizdas. Novelėje „Vidudienis kaimo smuklėj“ „varijuojama pasakiška gundymo erdvė – smuklė“ (*BHI* 23): kūrinyje vaizduojama uždara (smuklės vidus) ir atvira erdvė (kiemas prie smuklės, kelias tolyn nuo jos). Labai fragmentiškai, bet tiksliai pavartojant iškalbius dalyvinius epitetus nupiešiamas nykus smuklės vidaus vaizdas: *Žemo, aprūkusio kambario kampe prie grandinės gulėjo prijaukinta lapė. Už stalo, apgulto debesies musiu...* (17). Antano Vaičiulaičio (kaip ir daugelio kitų lietuvių) kūryboje gamta yra viena iš svarbiausių prozos dalių (žr. K e l e r t i e n ė 2006, 122). Šioje novelėje taip pat kaip kontrastas skurdžiai smuklės aplinkai yra pavaizduota ją supanti gamta, kurią galima laikyti dar vienu, ketvirtu, novelės

veikėju – daugeliu atvejų gamtos atributai personifikuojami, veikia tarsi gyvos būtybės: *medžiai rymo, saulė linksma, išprausta, upeliūkščiai ir upė šokinėja, su įnirtimu puola, žolės keliiasi* ir pan. Sukurtas itin ryškus gamtos kontrastas piešiant vaizdą prieš lietų ir po jo – lietui ruošiasi ir augalai, ir gyviai. Gamtą vaizduojančiose teksto atkarpose itin gausu palyginimų: *Medžiai rymojo kaip nulieti. <...> Kregždės, lyg juodi skuteliai, klykaudamos lėkė pavėjui. Paskui susyk, tartum debesys būtų prakiurę, lyg augštai⁹ tvenkiniai būtų atsivėrę, pliūptelėjo smarki liūtis. <...> Lietuje giria atrodė kaip į šėmas¹⁰ marškas įvyniota. <...> Medžiai, krūmai ir gėlės stovėjo gaivūs, nauji, toki vaiskūs, lyg šiandien sukurti. (23–24)*. Regimosiomis ir girdimosiomis detalėmis kuriamą vaizdą ir išpūdį stiprina bendrašaknių žodžių kartojimas: *Kaitra šutinte šutino. (23); Perkūnas trenkė po perkūno, žaibas plieskė po žaibo. (24)*. Kuriamas intensyvėjančio vyksmo paveikslas: pradedama lėto lįjimo (*Pirmi stambūs lašai nukrito, ir vėl nustojo. Lauke buvo girdėti neaiškus ošimas. (23–24)*), o baigiama – išsišėlusios stichijos vaizdavimu (*Paskui susyk <...> pliūptelėjo smarki liūtis. <...> Nuo stogo ilgais kutais nusitiesė srovės, o pro lubas ant aslos ėmė varvėti vanduo. / Gerą valandą siautė audra. (24)*). Grandininiu būdu sakiniai siejami ir bendrašaknių žodžių (*upelis – upė*) kartojimu: *Šendriškis su vienuoliu ėjo per kvepiantį liepyną. Už jo rado upelį. Ne, dabar, po liūtis, čia buvo tikra upė, išsiliejusi į pievas, sūkuriuojanti, nešanti šakas, krūmokšnius, šokinėjanti per akmenis ir su įnirtimu puolanti krantus. (25)*. Novelę „Vidudienis kaimo smuklėj“ tarsi įrėmina kelionės, keliavimo motyvas: pradžioje pavaizduota, kaip keliautojas atvyksta į smuklę, kaip veikėjai čia ilsisi, o kūrinys baigiamas jų keliavimo fragmentu iš smuklės Vilniaus link.

Išvados

Antano Vaičiulaičio novelėje „Vidudienis kaimo smuklėj“ bendrais bruožais nurodytas konkretus chronologiškas (pusdienio trukmės) laikas, pavaizduota uždara (smuklė) ir atvira (smuklės kiemo, kelio tolyn nuo jos gamtovaizdžiai) erdvė, taikliai parinktomis kalbos priemonėmis sukurti trys ryškūs realių veikėjų, pasižyminčių skirtinga išvaizda ir charakteriais bei atstovaujančių įvairiems luomams, paveikslai. Apie veikėjus daugiausia sužinoma ne iš pasakotojo, o iš dialogų, pašnekusių, t. y. jų pačių kalbos, kurioje išryškėja požiūris į įvairius dalykus, gyvenimo filosofija ir pan. Nors veikėjai tiesiogiai nevertinami, manytina, kad veikėjo Severino Šendriškio lūpomis perteikiama ir paties autoriaus pasaulėjauta, pasaulėžiūra.

Būdingosios kūrinio stiliaus priemonės: frazeologizmai (*gulbės pieno trūksta, į uodegą papūsti, ausys linksta*), keiksmi, menkinamą reikšmę turintys žodžiai (*perkūnas nešė, po šimts velnių, avidausa, bestija*), palyginimai (*kregždės, lyg juodi skuteliai; giria kaip į šėmas marškas įvyniota*), taiklūs epitetai ir kartojimas

⁹ Rašyba netaisyta.

¹⁰ Būdvardžiu *šėmas* (‘šviesiai, melsvai pilkas, palšas (ppr. apie gyvulių plauką)’ LKŽ) dažniausiai apibūdami gyvi padarai, o novelėje šis būdvardis vartojamas negyvam daiktui – marškai – apibūdinti.

(*stalas, apgultas debesies musių; dešrų, riebių, taukais varvančių dešrų; perkūnas trenkė po perkūno, žaibas plieskė po žaibo*), perifrazės (*moterys – piktosios dvasios pinklės, jaunikaičius žudantis indas, vėjiniai gaidžiai*), oksimoronas (*nuodėmių smagumas*) ir pan., neretai persmelkti subtilaus humoro, (savi)ironijos (jei kūnas – mūsų priešas, reikia jį mylėti, nes *Viešpats ir liepė mylėti priešus*), yra puikus Antano Vaičiulaičio individualaus stiliaus pavyzdys.

Šaltinis

Vaičiulaitis 1955 – Antanas Vaičiulaitis, „Vidudienis kaimo smuklėj“, *Pasakojimai. Rinktinės novelės*, Venta, 16–26.

Literatūra

Barauskaitė 2001 – Janina Barauskaitė, *Prozos žodis ir stilius*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

BHI – *Būties harmonijos ilgesys*: Antano Vaičiulaičio 100-osioms gimimo metinėms (sudarė Laimutė Tildikytė), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

Brazdžionis – Bernardas Brazdžionis. *Magiškasis Vaičiulaičio kūrybos pasaulis*, [prieiga internete: <http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=8043&Itemid=509>, žiūrėta 2012-08-13].

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Kelertienė 2006 – Violeta Kelertienė, *Kita vertus...*, Vilnius: Baltos lankos.

Klišienė – Neringa Klišienė, *Estetinė žaismė Antano Vaičiulaičio novelistikoje*, [prieiga internete: <<http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/434-vonnegut-kurt>>, žiūrėta 2012-08-13].

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninio varianto I leidimas), [prieiga internete: <<http://www.lkz.lt>>, žiūrėta 2012-08-13].

LLE – *Lietuvių literatūros enciklopedija* (elektroninė versija), [prieiga internete: <<http://www.lle.lt/search3.htm>>, žiūrėta 2012-08-13].

Nauckūnaitė 2002 – Zita Nauckūnaitė, *Teksto komponavimas: rašymo procesas ir tekstų tipai*, Vilnius: Gimtasis žodis.

Ramonaitė 1999 – Valerija Ramonaitė, *Literatūros mokslo įvado pagrindai*, Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.

Ramonaitė 2010 – Valerija Ramonaitė, *Rinktiniai raštai*, Šiauliai: Všį Šiaulių universiteto leidykla.

Sirtautas 2001 – Vytautas Sirtautas, Regina Petkevičienė, Česys Grenda, *Rinktiniai kalbotyros straipsniai*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Vaskelienė 2007 – Jolanta Vaskelienė, *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*, Šiauliai: Všį Šiaulių universiteto leidykla.

Žukas 2001 – Saulius Žukas, *Literatūros teorija. Atidus skaitymas*: literatūros vadovėlis 11–12 klasei, Vilnius: Baltos lankos.

Župerka 1997 – Kazimieras Župerka, *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Бабенко 2004 – Людмила Бабенко, *Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа*, Москва: Академический проект.

- В а л г и н а 1998 – Нина Валгина, *Теория текста*: Учебное пособие, Москва: Изд-во МГУП «Мир книги» (elektroninė versija), [prieiga internete: < <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook029/01/>>, žiūrėta 2012 08 16].
- Л у к и н 2005 – Владимир Лукин, *Художественный текст: основы лингвистической теории. Аналитический минимум*, Москва: Ось-89.
- Н и к о л и н а 2003 – Наталия Николина, *Филологический анализ текста*, Москва: Академия.
- Р е в з и н а 1991 – Ольга Ревзина, «Собственные имена в поэтическом идиолекте М. Цветаевой», *Поэтика и стилистика, 1988–1990*, Москва: Наука.
- Ф и л и п п о в 2003 – Константин Анатольевич Филиппов. *Лингвистика текста: Курс лекций*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.

Jolanta Vaskelienė

Antano Vaičiulaičio novelės „Vidudienis kaimo smuklėj“ lokacija

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: lokacija, veikėjas, laikas, erdvė, siejimas, stiliaus figūra, epitetas, palyginimas, personifikacija.

Antano Vaičiulaičio kūriniai yra aptarti, analizuoti įvairiais aspektais. Šio tyrimo objektas – Vaičiulaičio novelė „Vidudienis kaimo smuklėj“. Analizei iš kūrinio išrinkti 32 teksto fragmentai. Surinkta empirinė medžiaga, taikant analizės ir interpretacinį metodus, aptarta vienu iš teksto lingvistikos – lokacijos – aspektu: išanalizuota, kokiomis kalbos priemonėmis, kokiomis stiliaus figūromis kuriami veikėjų paveikslai ir charakteriai, kaip vaizduojamas laikas ir erdvė, kokios būdingosios teksto siejimo priemonės.

Apibendrinant galima pasakyti, kad palyginti neilgoje novelėje bendrais bruožais įvardytas konkretus (pusdienio trukmės) laikas, pavaizduota uždara (smuklės vidus) ir atvira erdvė (kiemo prie smuklės, kelio tolyn nuo jos gamtovaizdžiai) ir taikliai parinktomis kalbos priemonėmis sukurti trys ryškūs realistiškai pavaizduotų veikėjų, pasižyminčių skirtinga išvaizda ir charakteriais bei atstovaujančių įvairiems luomams, paveikslai. Apie veikėjus daugiausia sužinoma ne iš pasakotojo, o iš dialogų, pašnekusių, t. y. jų pačių kalbos, kurioje išryškėja požiūris į įvairius dalykus, gyvenimo filosofija ir pan. Nors veikėjai tiesiogiai nevertinami, manytina, kad veikėjo Severino Šendriškio lūpomis perteikiama ir paties autoriaus pasaulėjauta, pasaulėžiūra.

Būdingosios kūrinio stiliaus priemonės: frazeologizmai (*gulbės pieno trūksta, į uodegą papūsti, ausys linksta*), keiksmas, menkinamąją reikšmę turintys žodžiai (*perkūnas nešė, po šimts velnių, avidausa, bestija*), palyginimai (*kregždės, lyg juodi skuteliai; giria kaip į šėmas marškas įvyniota*), taiklūs epitetai ir kartojimas (*stalas, apgultas debesies musių; dešrų, riebių, taukai varvančių dešrų; perkūnas trenkė po perkūno, žaibas plieskė po žaibo*), perifrazės (*moterys – piktosios dvasios pinklės, jaunikaičius žudantis indas, vėjiniai gaidžiai*), oksimoronas (*nuodėmių smagumas*) etc., neretai persmelkti subtilaus hu-

moro, (savi)ironijos (jei kūnas – mūsų priešas, reikia jį mylėti, nes *Viešpats ir liepė mylėti priešus*), yra puikūs Antano Vaičiulaičio individualaus stiliaus požymiai.

Jolanta Vaskelienė

The Location of Short Story “Vidudienis kaimo smuklėj” by Antanas Vaičiulaitis

S u m m a r y

Keywords: *location, character, time, space, cohesion, style figure, epithet, simile, personification.*

The works by Antanas Vaičiulaitis are discussed and analyzed in various aspects. The object of the present research is the short story “Vidudienis kaimo smuklėj” by Vaičiulaitis. For the analysis 32 fragments of the text were selected. The methods of analysis and interpretation were applied to the present research. The collected empirical material is discussed in the aspect of text linguistics: language means and style figures used to create the images and features of characters, the depiction of time and space, and characteristic text cohesion devices were analyzed.

The conclusion could be drawn that in a rather short story the specific time (half-day) is named in strokes as well as the close (the inside of the inn) and open (the landscapes of the yard and the road away from it) space is described. Moreover, three bright pictures of real characters who distinguish themselves in different appearance and characters and who represent different castes are created by means of aptly chosen language means. We mostly learn about the characters not from the narrator but from their speech (dialogues and talks) where the personages’ view to different things, life philosophy, etc. is revealed. Though the characters are not assessed directly, it is assumed that through the words of the character Severinas Šendriškis, the authors’ attitude and world-view are conveyed.

The characteristic stylistic devices of the work: phraseologisms, swear-words, pejorative words, similes, felicitous epithets and repetitions, periphrases, oxymoron, etc. that are often mixed with subtle humour, (self)irony is a wonderful example of Antanas Vaičiulaitis’s individual style.

J o l a n t a V A S K E L I E N Ė
Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[v.jolanta@splius.lt]